

ПРИВІЛЕЇ СУДДІ ТА СУДДІВСЬКА ЕТИКА: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ**JUDGE'S PRIVILEGES AND JUDGE'S ETHICS: RELATIONSHIP PROBLEMS**

Снідевич О.С., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судостоюроу
Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена проблемам співвідношення суддівських привілеїв та етики судді.

Обумовлено, що у науці та практиці обґрунтовано визначається, що належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів є гарантією їх незалежності. Такі привілеї є виправданими та такими, що не є особистим привілеєм судді. Їх правове регулювання часто є недосконалим, через що більш їх чітко окреслення відбувається вже на рівні актів, прийнятих самими суддями – у судових рішеннях як актах правосуддя та актах органів суддівського самоврядування. За таких умов у суддів, які їх приймають, виникає велика проблема етичного характеру – потенційний конфлікт інтересів.

Проаналізовані окремі привілеї суддів, пов'язані з обліком робочого часу та виплати суддівської винагороди, викладені у рішеннях Верховного Суду та Ради суддів України. Аналіз цих рішень свідчить, що Верховний Суд та Рада суддів України значно посилила ці привілеї. При оцінці цих рішень з позицій етики судді також зроблено висновок, що вони не сприяють дотриманню суддями правил суддівської етики та не сприяють підвищенню авторитету правосуддя.

Зроблено загальний висновок, що питання обліку робочого часу судді та виплати суддівської винагороди потребують більшої уваги законодавця та вимагають свого законодавчого врегулювання на рівні закону. До моменту їх врегулювання, вирішення цих питань самим суддівським корпусом у своїх актах є для суддів своєрідним етичним тестом зрілості. Щоб в обґрунтуванні відповідних рішень з позиції стороннього спостерігача не вбачалася правова казуїстика, ці акти повинні бути не лише обґрунтовані положеннями чинного законодавства, а й бути етично виваженими. Це означає, що будь-які сумніви, які можуть виникати у суддів при прийнятті цих актів, повинні тлумачитися ними не на користь суддівської спільноти. В іншому разі такі акти завжди завдаватимуть шкоди авторитету правосуддя.

Ключові слова: суддя, привілеї судді, етика судді, етичні норми, робочий час суддів, винагорода суддів, конфлікт інтересів, авторитет правосуддя.

The article deals with the issues of correlation between judicial privileges and judicial ethics.

In science and practice it is reasonably determined that proper material and social security of judges is a guarantee of their independence. Such privileges are justified and are not a personal privilege of a judge. Their legal regulation is often imperfect, which is why they are more clearly defined at the level of decisions adopted by judges themselves – in court decisions as acts of justice and decisions of judicial self-government bodies. Under such conditions, judges who adopt them face a major ethical problem – a potential conflict of interest.

The article analyzes certain privileges of judges related to the accounting of working time and payment of judicial remuneration, as set out in the decisions of the Supreme Court and the Council of Judges of Ukraine. An analysis of these decisions shows that the Supreme Court and the Council of Judges of Ukraine have significantly strengthened these privileges. When assessing these decisions from the standpoint of judicial ethics, it is also concluded that they do not promote judges' compliance with the rules of judicial ethics and do not contribute to the enhancement of the authority of justice.

The author makes a general conclusion that the issues of accounting for a judge's working time and payment of judicial remuneration require more attention from the legislator and require their legislative regulation at the level of law. Until they are regulated, the resolution of these issues by the judiciary itself in its decisions is a kind of ethical test of maturity for judges. In order to avoid legal casuistry in the justification of the relevant decisions from the standpoint of an outside observer, these decisions must not only be justified by the provisions of the current legislation, but also be ethically balanced. This means that any doubts that judges may have when adopting these decisions should be interpreted by them not in favor of the judicial community. Otherwise, such decisions will always harm the authority of justice.

Key words: judge, judge's privileges, judge's ethics, ethical norms, judge's working hours, remuneration of judges, conflict of interests, authority of justice.

Суддя в Україні має значні привілеї. З погляду звичайного стороннього спостерігача це і «зарплата – щонайменше 50 тисяч гривень. На роботу приймає сам Президент! Серед бонусів – безкоштовне користування всіма видами громадського транспорту, безплатна охорона квартири, п'ятдесят відсоткова знижка на комунальні послуги і щороку дармова путівка в санаторій для нього і членів сім'ї. А якщо дорогою він випадково порушить правила і його зупинить поліція, то відпустить, і навіть щасливої дороги побажає» [1].

Звичайно, що таке уявлення у суспільстві про привілеї суддів не щодо усіх привілеїв та не завжди є об'єктивним. Слід врахувати, що суддівський корпус постійно перебуває під наглядом громадськості, а кожен суддя особисто є уособленням правосуддя в державі, а тому добровільно бере на себе колосальні обмеження щодо своєї поведінки, а отже повинен поводитись бездоганно як під час відправлення правосуддя, так і у позасудовій діяльності [2, с. 196]. Поміж тим, загалом слід також визнати, що судді користуються в Україні чи не найбільшими привілеями серед усіх публичних осіб, які отримують винагороду за рахунок держави.

У науці обґрунтовано визначається, що належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів є гарантією їх незалежності [3, с. 132; 4, с. 98–104]

Аналогічний підхід сповідують і самі судді. Такі привілеї, як у актах правосуддя, так і актах органів суддівського самоврядування, розглядаються ними як виправдані та такі, що не є їх особистим привілеєм.

Так, наприклад, у своєму Висновку від 10 липня 2012 року № 1-в/2012 у справі про внесення змін до статей 80, 105, 126, 149 Конституції України Конституційний Суд України вказав, що недоторканність суддів не є їх особистим привілеєм. Ця гарантія спрямована, передусім, на забезпечення безперешкодного виконання суддями своїх професійних обов'язків – здійснення об'єктивного і справедливого правосуддя, метою якого є захист прав і свобод людини і громадянина. Скасування такої гарантії правосуддя, як недоторканність суддів, опосередковано може призвести до обмеження права на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України [5]. У рішенні від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 у справі щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці Конституційний Суд України також сказав, що конституційний статус судді передбачає достатнє матеріальне забезпечення судді як під час здійснення ним своїх повноважень (суддівська винагорода), так і в майбутньому у зв'язку з досягненням пенсійного віку (пенсія) чи внаслідок припинення повноважень

і набуття статусу судді у відставці (щомісячне довічне грошове утримання). Статус судді та його елементи, зокрема матеріальне забезпечення судді після припинення його повноважень, є не особистим привілеєм, а засобом забезпечення незалежності працюючих суддів і надається для гарантування верховенства права та в інтересах осіб, які звертаються до суду та очікують неупередженого правосуддя [6].

Поміж тим, слід також пам'ятати, що згідно з п. 2 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та неподкупності суддів [7]. Кодекс суддівської етики [8] цілком обґрунтовано визначає необхідність дотримання суддею суддівських чеснот як при здійсненні правосуддя, так і поза його межамі.

Через те, що привілеї суддівського корпусу хоча загалом і визначаються законом, однак не мають належного правового регулювання, їх більш чітко окреслення, зокрема, і у конкретних правовідносинах, досить часто відбувається вже на рівні актів, прийнятих самими суддями – а саме у судових рішеннях як актах правосуддя та актах органів суддівського самоврядування. І за таких умов виникає велика проблема етичного характеру – у суддів (особливо у суддів Верховного Суду як суду, рішення якого є остаточним та є взірцем для суддівської практики, чи суддів, які входять до Ради суддів України або ж є делегатами з'їзду суддів України) виникає очевидний потенційний конфлікт інтересів при їх прийнятті. Як би не хотілося самими суддям, очевидним для громадськості є те, що суддя при вирішенні питань щодо суддівських привілеїв може оцінювати їх, зокрема, і з погляду своїх особистих інтересів, а відтак, відповідне питання правового характеру безумовно набуває також і характеру етичного.

Однією з правових проблем, яка вирішувалася самими суддями, причому як на рівні правосуддя, так і на рівні їх самоврядної діяльності, та у якій очевидно зачіпається питання етики судді, є, на наш погляд, проблема окремих привілеїв судді, пов'язаних з обліком робочого часу та виплати суддівської винагороди. Щодо цього питання у різні роки було винесено низку суперечливих рішень Верховним Судом та Радою суддів України.

Так, наприклад, у своїй постанові від 19.04.2018 у справі №9901/18/17 за адміністративним позовом ОСОБА_3 до Вищої ради правосуддя про скасування рішення Велика Палата Верховного Суду зробила такі висновки: 1) відсутність судді ОСОБА_3 на робочому місці без поважних причин... є порушенням трудового законодавства України, що Вища рада правосуддя правильно оцінила як обставини, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади та спричинити обґрунтований сумнів щодо відповідності кандидата критерію добросовісності чи професійної етики; 2) Велика Палата Верховного Суду наголошує на тому, що після закінчення повноважень судді трудові відносини ОСОБА_3 із Чернівецьким окружним адміністративним судом не були припинені, а тому її відсутність на робочому місці більше року є систематичним порушенням внутрішнього трудового розпорядку суду та може кваліфікуватися як прогул [9].

Натомість дещо пізніше у своїй постанові від 30.09.2021 у провадженні №11-98cap21 за скаргою ОСОБА_1 на рішення Вищої ради правосуддя Велика Палата Верховного Суду при застосуванні законодавства у аналогічних правовідносинах зробила вже дещо інші висновки: 1) відповідно до оскаржуваного рішення Вищої ради правосуддя скарги на притягнута до дисциплінарної відповідальності на підставі пунктів 2 та 3 частини першої статті 106 Закону про судоустрій і статус суддів. Разом з цим ці нормативні положення не включають

в себе безпосередньо поняття «прогулу» (відсутності на робочому місці без поважних причин упродовж всього робочого дня або значної його частини) як окремого дисциплінарного проступку. По факту істотним дисциплінарним проступком або грубим нехтуванням обов'язками судді, передбаченим частиною дев'ятою статті 109 Закону про судоустрій і статус суддів, є не прогул без поважних причин сам по собі як підстава для звільнення, передбачена, наприклад, пунктом 4 статті 40 КЗпП України, а його наслідки, які зводяться до невиконання суддею своїх обов'язків, передбачених законодавством; 2) фактичне перебування судді на певному робочому місці та протягом певного проміжку часу, узгодженого в межах реалізації суддівського самоврядування, не може саме по собі свідчити про виконання чи невиконання суддею покладених на нього обов'язків. Мають досліджуватись результати його роботи та їх відповідність вимогам закону; 3) в разі, коли суддя не здійснює правосуддя не з власної вини, зокрема, внаслідок закінчення повноважень, як у випадку скаргниці, основним її професійним обов'язком залишається вимога щодо систематичного розвитку професійних навичок (умінь), підтримання кваліфікації на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де вона обіймає посаду. Виконання зазначеного обов'язку не можна поставити у пряму залежність від перебування чи не перебування судді у приміщенні суду [10].

Порівняльний аналіз наведених судових рішень Великої Палати Верховного Суду очевидно показує досить швидко еволюцію позиції Верховного Суду в бік захисту привілеїв суддів, що безумовно викликає багато різного роду питань, зокрема, й етичного характеру.

В розвиток такої судової практики Верховного Суду й Рада суддів України 25 листопада 2021 року прийняла своє рішення №54 «Про особливості обліку робочого часу суддів».

Суть цього рішення зводиться до такого: 1) облік виконуваної роботи та робочого часу суддів знаходяться у прерогативі самих суддів; 2) з огляду на гарантії незалежності судді та особливості регулювання виплати суддівської винагороди, облік робочого часу судді має відбуватися автоматично, виходячи із встановленого у системі судоустрою п'ятиденного 40-годинного робочого тижня; 3) облік робочого часу судді у робочі дні здійснюється відповідальною особою суду шляхом проставлення у таблиці робочого часу судді відмітки про відпрацьований повний 8-годинний робочий день незалежно від кількості відпрацьованих годин; 4) облік робочого часу судді у вихідні дні у разі чергування здійснюється відповідальною особою суду на підставі відповідного розпорядчого документа суду (наказ про затвердження графіка чергування тощо) шляхом проставлення у таблиці робочого часу судді відмітки про відпрацьований повний 8-годинний робочий день незалежно від кількості відпрацьованих годин [11].

Таким чином, Рада суддів України фактично визначила, що немає значення, ходить суддя на роботу чи ні, у таблиці обліку його робочого часу завжди буде зазначено «8 годин». А попрацювавши у вихідний день одну годину, він юридично матиме повноцінний вихідний день. З мотивувальної частини цього рішення також вбачається, що отримання суддею винагороди не залежить від його появи на робочому місці, як і від причини відсутності – поважною вона є чи ні, оскільки ця причина не має жодного значення і фактично обліковується лише тоді, коли були відрядження чи хвороба. Якщо ж суддя, наприклад, впродовж робочого часу займався власними справами чи справами своєї сім'ї, він все одно отримує винагороду у повному обсязі.

Зазначені положення, викладені у рішенні Ради суддів України «Про особливості обліку робочого часу суддів» від 25.11.2021 №54, також є такими, що значно посилили

привілеї суддів у порівнянні з попередніми рішеннями Ради суддів України.

Не можемо не звернути увагу на те, що такий підхід очевидно не узгоджується з Коментарем до Кодексу суддівської етики, затвердженим рішенням Ради суддів України від 04.02.2016 №1 [12]. Аналіз цього Коментаря свідчить, що безпідставне не перебування судді на робочому місці розглядалося Радою суддів України таким, що порушувало Кодекс суддівської етики.

Так, прикладом поведінки судді, яка не відповідає вимогам статті 1 Кодексу суддівської етики, є наведений у Коментарі приклад 2 щодо дотримання високих стандартів поведінки. Він полягає в тому, що суддя протягом трьох робочих днів без поважних причин був відсутній на робочому місці. Крім того, він, несумлінно ставлячись до виконання своїх професійних обов'язків, впродовж місяця не приймав до розгляду судові справи, розподілені йому автоматизованою системою документообігу.

Іншим прикладом поведінки суддів, яка не відповідає вимогам статті 7 Кодексу суддівської етики, є приклад 2 до цієї статті. У ньому зазначається, що суддя неодноразово допускав прогули – протягом року був відсутній на робочому місці без поважних причин 9 робочих днів. Крім того, суддя не прибув до апеляційного суду для проходження стажування з метою поглиблення знань строком на п'ять календарних днів, куди він був відряджений згідно з наказом голови суду. Зазначені дії були розцінені Вищою радою юстиції України як порушення присяги судді, що призвело до внесення подання до Верховної Ради України про звільнення судді.

Таким чином, бачимо, що як і Велика Палата Верховного Суду, Рада суддів України в окремих питаннях суддівських привілеїв також значно відійшла від первісних своїх позицій, причому також в інтересах самих суддів.

Як нам здається, окремі з наведених нами вище висновків та положень актів Верховного Суду та Ради суддів України є надзвичайно дискусійними з позиції права та очевидно можуть бути предметом правових дискусій. Зазначене є очевидним хоча б через те, що ці висновки та положення сформульовані судьями за наслідками правової дискусії з Вищою Радою правосуддя як не менш авторитетним органом у сфері правосуддя.

Не ставлячи за завдання оцінити наведені положення з позиції права, надамо їм деяку оцінку з позиції етики судді та етичних норм.

Так, ст. 3 Кодексу суддівської етики визначає, що суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною.

Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 2006/23 [13], визначають, що чесність і непідкупність є необхідними умовами належного виконання суддею своїх обов'язків. Суддя повинен дбати про те, щоб його поведінка була бездоганною з точки зору стороннього спостерігача. Дії та поведінка судді повинні підтримувати впевненість громадськості у чесності й непідкупності судових органів. Не досить лише вершити правосуддя; потрібно, щоб його звернення було очевидним для загалу.

У зв'язку з існуванням таких положень суддівської етики виникають цілком обґрунтовані питання про те, чи є наведені рішення Верховного Суду та Ради суддів України такими, що підтримують впевненість громадськості у чесності судових органів та у яких правосуддя є звершенням для очевидного загалу? Пропонуючи самостійно надати відповідь на ці питання сторонньому спостерігачеві, звернемо увагу лише на тому, що публікація відповідного рішення Ради суддів України у газеті «Закон і бізнес» вийшла під назвою «Сам собі табельник» [14], що очевидно несе негативний підтекст у його сприйнятті. Підза-

головок же хоча й був означений як «Виплата суддівської винагороди не пов'язані із обов'язками судді морально-етичного характеру, зокрема дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку» [14], на наш погляд є таким, що витлумачив відповідне рішення помилково та відносно етично нейтрально. Бо як буде обґрунтовано нижче, з наведеного рішення Ради суддів України вбачається, що дотримання суддею правил внутрішнього трудового розпорядку не розглядається Радою вже не лише як обов'язок правового характеру, а не завжди розглядається вже й як обов'язок морально-етичного характеру.

Так, очевидно, що усвідомлюючи глибокий вплив такого рішення на дотримання судьями правил етики, Рада суддів України у цьому ж рішенні вважає за необхідне звернути увагу суддів та тому, що відповідно до ч. 7 ст. 56 Закону «Про судоустрій і статус суддів» суддя серед іншого зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів, а тому систематична та безпідставна відсутність на робочому місці під час робочого часу, що має наслідком незабезпечення розгляду судових справ у розумні строки або має ознаки умисного ухилення суддею від здійснення правосуддя, може бути підставою для застосування заходів дисциплінарного впливу.

Чи можна вважати таке викладення відповідного положення у акті Ради суддів України етично виваженим? Навряд чи. З нього сторонній спостерігач може зробити чимало етично неприемних для суддів висновків. Наприклад, що безпідставна, але несистематична відсутність судді на робочому місці під час робочого часу не є такою, що порушує правила суддівської етики; або ж, що порушенням правил етики є лише систематична та безпідставна відсутність судді на робочому місці під час робочого часу, яка потягла незабезпечення розгляду судових справ у розумні строки (тобто, якщо ж суддя все таки забезпечує розгляд судових справ у розумні строки, то може й не ходити на роботу, а займатися власними справами) тощо.

Таке формулювання рішення РСУ у практиці його реалізації може викликати й багато запитань у пересічного громадянина виходячи з наявності у нього правових, загальновідомих для усіх знань, що відсутність працівника на робочому місці більше трьох годин без поважної причини вважається прогулом, за який працівник може бути звільнений з роботи. Навряд чи цей пересічний громадянин перейматиметься юридичними аргументами щодо своєчасності розгляду суддею судових справ, якщо щоденно бачитиме такого суддю у робочий час таким, що займається власними справами.

Таким чином, не можна не звернути увагу на тому, що такого роду акти правосуддя та рішення органів суддівського самоврядування не сприяють дотриманню судьями правил суддівської етики та не сприяють підвищенню авторитету правосуддя.

І загалом, за застосованого у наведених суддівських актах підходу, залишається незрозумілим питання обліку робочого часу тих суддів, які з незалежних від них підстав впродовж багатьох років не здійснюють правосуддя, однак отримують винагороду судді. Ці судді взагалі можуть не ходити на роботу до суду, а будь-які інші критерії оцінки їх роботи відсутні. Для стороннього спостерігача чи то недосконалість відповідного законодавства, чи то можливе його застосування, насамперед суддівством, що тягне багаторічне отримання такими судьями винагороди за відсутності корисної для суспільства праці з їх боку, взагалі перебувають на межі здорового глузду.

Узагальнюючи наведене, не можемо не звернути увагу на тому, що питання обліку робочого часу судді

та виплати суддівської винагороди потребують більшої уваги законодавця та вимагають свого законодавчого врегулювання на рівні закону. До моменту такого врегулювання законом цих питань, вирішення їх самим суддівським корпусом у своїх актах є для суддів своєрідним етичним тестом зрілості. Судді повинні розуміти, що у діяльності з прийняття такого роду актів, незалежно від природи цієї діяльності (чи є вона правосуддя, чи діяльністю у сфері суддівського самоврядування), вони перебувають у стані потенційного конфлікту інтересів.

Щоб в обґрунтуванні відповідних рішень з позиції стороннього спостерігача не вбачалася правова казуїстика як спритність в аргументах з метою довести сумнівні ідеї [15], ці акти повинні бути не лише обґрунтовані положеннями чинного законодавства, а й бути етично виваженими. Це означає, зокрема, й те, що будь-які сумніви, які можуть виникати у суддів при прийнятті цих актів, повинні тлумачитися ними не на користь суддівської спільноти. В іншому разі такі акти завжди завдаватимуть шкоди авторитету правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Судова система: чому в Україні не вистачає служителів Феміди? URL: <https://podrobnosti.ua/2388101-sudova-sistema-chomu-v-ukran-ne-vistacha-sluzhitelev-femdi.html>
2. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 8. С. 196–200.
3. Гринюк В.О. Гарантії забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 131–135.
4. Желік Б.Є. Належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів як гарантія їх незалежності і недоторканності в контексті аналізу Закону України «Про судоустрій і статус суддів». *Вісник Вищої ради юстиції*. 2016. № 4.С. 98–104. URL: http://vru.gov.ua/content/article/visnik04_08.pdf
5. Висновок Конституційного Суду України від 10 липня 2012 року № 1-в/2012 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 80, 105, 126, 149 Конституції України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-12#Text>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», статті 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-13#Text>
7. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1271>
8. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 квітня 2018 року у справі №9901/18/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73727735>
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 вересня 2021 року у провадженні № 11-98 cap 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424445>
11. Рішення Ради суддів України № 54 від 25.11.2021 року «Про особливості обліку робочого часу суддів» URL: <https://rsu.gov.ua/en/events/risenna-rsu-no-54-vid-25112021-roku-pro-osoblivosti-obliku-robocogo-casu-suddiv>
12. Коментар до Кодексу суддівської етики, затверджений рішенням Ради суддів України від 04.02.2016 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001414-16#Text>
13. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text
14. Сам собі табельник. URL: https://zib.com.ua/ua/149886-suddya_mozhe_ne_siditi_na_roboti_ale_spravi_povinen_rozglyan.html
15. Казуїстика. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D1%83%D1%97%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>